

JANUSZ PODZIELNY

Uniwersytet Opolski, Wydział Teologiczny

<https://orcid.org/0000-0001-5907-4256>

Katolicka teologia moralna wobec wyzwań sekularyzacji i sekularyzmu. Próba odpowiedzi na kanwie badań Joachima Piegsa MSF (1930–2015)

The Catholic moral theology towards the challenges of secularization and secularism. An attempt to answer based on the research of Joachim Piegsa MSF (1930–2015)

Abstract

Secularization, which often turns into secularism, thus moving away from the positive concept of secularity, puts the lives of modern Christians, especially in the West, to a difficult trial. Some specific postulates to counter these negative trends are proposed by the Catholic moral theology. Here the topic of secularization and secularism resounds mainly as a threat to the theological virtue of faith and the virtue of religiosity. In this paper, after clarifying the concepts of secularization and secularism and briefly discussing the current extent of these phenomena (especially in Poland), some specific theological and moral postulates made by Joachim Piegsa MSF (1930–2015) will be presented. Those postulated can be helpful today in overcoming or limiting secularization processes. These primarily include a return to the Decalogue, truth and the witness of Christian life.

Keywords: secularization, secularism, Catholic moral theology, Joachim Piegsa, Decalogue, truth, testimony.

Abstrakt

Sekularyzacja, która często przeradza się w sekularyzm, oddalając się tym samym od pozytywnej koncepcji świeckości, wystawia na trudną próbę życie współczesnych chrześcijan, szczególnie na Zachodzie. Konkretnie postulatory, które mają na celu przeciwstawienie się tym negatywnym trendom, proponuje katolicka teologia moralna. Tu temat sekularyzacji i sekularyzmu wybrzmiewa głównie jako zagrożenie dla teologicznej cnoty wiary oraz cnoty religijności. W niniejszym artykule, po doprecyzowaniu pojęć sekularyzacji i sekularyzmu oraz krótkim omówieniu aktualnego zasięgu tych zjawisk (zwłaszcza w Polsce), zostaną zaprezentowane konkretne postulatory teologicznomoralne autorstwa Joachima Piegsa MSF (1930–2015). Mogą być one pomocne dziś w przezwyciężeniu lub ograniczeniu procesów sekularyzacyjnych. Chodzi przede wszystkim o powrót do Dekalogu, prawdy oraz świadectwa chrześcijańskiego życia.

Słowa kluczowe: sekularyzacja, sekularyzm, katolicka teologia moralna, Joachim Pięgsa, Dekalog, prawda, świadectwo.

Jednym z ważnych fenomenów charakteryzujących czasy obecne, zwłaszcza na Zachodzie, jest sekularyzacja. Szczególnie wyrazistym terenem postępu idei sekularyzacyjnych pozostaje zaś obszar moralności. Świat bez Boga przeobraża się bowiem najczęściej w świat bez wartości¹. Odnosząc się do tego faktu, znany teolog współczesny Tomáš Halik, pochodzący z jednego z najbardziej zlaicyzowanych krajów na świecie, tj. Czech, podkreśla mimo wszystko, że sekularyzacja nie jest jakimś diabolicznym wyzwaniem śmierci chrześcijaństwa, ale stanowi Boże wyzwanie, aby to chrześcijaństwo przekształcać, oczyszczać i pogłębiać. Sekularyzacja przedstawia bowiem nowe warunki życia i pracy Kościoła, nowe wyzwania i nowe możliwości. Zmusza nieraz do zmiany kierunku i do tego, aby wypłynąć na głębie².

Nie ulega wątpliwości, iż konkretne wskazania oraz sposoby wypłynięcia na głębie w reakcji na procesy sekularyzacyjne proponuje współczesna katolicka teologia moralna. Ów temat omawiany jest tu zwykle w kontekście teologalnej cnoty wiary oraz cnoty religijności. W niniejszym artykule, po doprecyzowaniu pojęć związanych z fenomenem sekularyzacji i sekularyzmu oraz krótkim omówieniu ich aktualnego zasięgu (szczególnie w Polsce), zostaną przedstawione konkretne postulaty teologicznomoralne, które mogą być pomocne w przezwyciężeniu lub ograniczeniu tych zjawisk. Postulaty te sformułował pochodzący ze Śląska Opolskiego teolog moralista Joachim Pięgsa MSF (1930–2015).

1. Istota sekularyzacji oraz sekularyzmu

Pojęcie „sekularyzacja”, pochodzące od łacińskich słów *saeculum* (to, co czasowe, temporalne, przemijalne, światowe) oraz *saecularis* (to, co świeckie, zeświecczone), oznacza najczęściej proces prowadzący do uniezależnienia się życia społecznego i jego instytucji od wpływów religii czy Kościołów. Wydaje się, że przede wszystkim dwa prądy w erze nowożytnej sprzyjały sekularyzacji, tj. reformacja oraz oświecenie. Zapoczątkowana w XVI stuleciu reformacja spowodowała bowiem, że religia stała się kwestią prywatną, oddzieloną

¹ Por. Jerzy Gocko. 2007. Wprowadzenie. W *Wartości moralne w kontekście współczesnego sekularyzmu*. Red. Jerzy Gocko, 9. Lublin: Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego.

² Por. Ks. prof. Tomáš Halik: Sekularyzacja nie jest diabolicznym wyzwaniem śmierci chrześcijaństwa. 2023. (12.07.2024). <https://www.ekai.pl/ks-prof-tomas-halik-sekularyzacja-nie-jest-diabolicznym-wyzwaniem-smierci-chrzescijanstwa>.

od kontekstu społeczno-kulturowego³. Natomiast epoka oświecenia, zwłaszcza w XVIII-wiecznym, francuskim wydaniu, doprowadziła do otwartej walki z religią (szczególnie z katolicyzmem) oraz wywłaszczenia dóbr kościelnych⁴. W sferze religijnej sekularyzacja prowadzi zatem na ogół do zaniku religijności kościelnej oraz poszukiwania *sacrum* poza oficjalnymi strukturami Kościołów, a nawet religią. W wyniku sekularyzacji następuje przesunięcie religii z publicznej do prywatnej sfery życia, a w efekcie dochodzi do prywatyzacji i indywidualizacji życia religijnego. Nie ulega wątpliwości, iż termin „sekularyzacja” jest ciągle dość wieloznaczny i nieprecyzyjny. W odniesieniu do religii ma bowiem znaczenie bliskie takim pojęciom jak m.in.: autonomia ziemskiej rzeczywistości⁵, laicyzacja, desakralizacja, odkościelnienie, dekonfesjonalizacja czy sekularyzm⁶.

Warto jednak zaznaczyć, iż ten ostatni termin, tj. sekularyzm, oceniany jest w dokumentach Kościoła katolickiego – w odróżnieniu od samej sekularyzacji – wyraźnie negatywnie. Zwrócił na to uwagę m.in. papież Benedykt XVI, stwierdzając, że sekularyzacja, która często przekształca się, niestety, w sekularyzm, oddalając się tym samym od pozytywnej koncepcji świeckości, wystawia na trudną próbę chrześcijańskie życie wiernych i pasterzy⁷. Zauważył to już wcześniej papież Paweł VI, podkreślając, iż „niejako w centrum naszego dzisiejszego świata tkwi coś, co jest jakby szczególną jego cechą, mianowicie «sekularyzm». Nie mówimy o «sekularyzacji», która jest słusznym i prawowitym, nieobcym wierze

³ Por. Wojciech Kućko. 2019. „Wpływ Reformacji na rozumienie moralności”. *Studia Gdańskie* 45: 180; Reformacja – początek sekularyzacji Europy? Rozmowa z prof. Grzegorzem Kucharczykiem. 2022. (12.07.2024). <https://nlad.pl/reformacja-poczatek-sekularyzacji-europy-rozmowa-z-prof-grzegorzem-kucharczykiem>.

⁴ Por. Dr Janusz Ostrowski: Paradoxy sekularyzacji – emancypacja i powrót teologii z wciąż uciekającą krytyką Hansa Blumenberga w tle. 2018. (12.07.2024). <https://teologiapolityczna.pl/dr-janusz-ostrowski>.

⁵ Sobór Watykański II odróżnia w tym kontekście właściwą autonomię spraw ziemskich, kiedy to rzeczy stworzone i społeczności ludzkie cieszą się własnymi prawami i wartościami, od fałszywych zapatrywań, gdy twierdzi się, że rzeczy stworzone są niezależne od Boga, a człowiek może ich używać bez odniesienia do Stwórcy. Por. Sobór Watykański II. 1965. Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, nr 36. W Sobór Watykański II. 2008². *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst łacińsko-polski. Nowe tłumaczenie*, 875–877. Poznań: Pallottinum (dalej: GS); Ireneusz Mroczkowski. 2005. Autonomia moralna. W *Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania moralnego*. Red. Janusz Nagórny, Krzysztof Jezyna, 72. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne Polwen.

⁶ Por. Marek Marczewski, Janusz Mariański. 2012. Sekularyzacja. W *Encyklopedia Katolicka*. T. 17. Red. Edward Gigilewicz, 1374–1375. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL; Andrzej Napiórkowski. 2013. „Współczesny sekularyzm a teologia sekularyzacji jako wyzwania dla wiary”. *Teologia Praktyczna* 14: 29–30.

⁷ Por. Benedykt XVI. 2008. Sekularyzacja jest trudną próbą dla Kościoła. Przemówienie do uczestników zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Kultury (12.07.2024). https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/kultura_sek_08032008.html; Konrad Glombik. 2007. Sekularyzm w rozumieniu Benedykta XVI. W *Wartości moralne w kontekście współczesnego sekularyzmu*. Red. Jerzy Gocko, 109–110. Lublin: Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego.

i religii usiłowaniami odkrycia w stworzeniu, w każdej rzeczy i w każdym zdarzeniu praw wszechświata, którymi one się rządzą «autonomicznie»; byle tylko umysł bazował na wewnętrznym przekonaniu, że te prawa nałożył im Stwórca»⁸. W przeciwnym wypadku mamy bowiem do czynienia, jak zaznaczył św. Paweł VI, z rzeczywistym sekularyzmem, czyli taką koncepcją świata, „według której całkowicie tłumaczy się on sam, bez potrzeby uciekania się do Boga, który staje się zbyteczny, a nawet przeszkadza”⁹.

Rozróżnienie między sekularyzacją a sekularyzmem widoczne jest również w nauczaniu papieża Jana Pawła II. W jego ujęciu sekularyzacja stanowi proces, który przynosi ze sobą wyłączenie spod kontroli i spod celów sakralnych pewnych rzeczywistości posiadających słuszną autonomię. Natomiast sekularyzm oznacza ideologię ateistyczną lub agnostyczną, negującą wierzenia religijne, a wyjaśniającą wszystko w kategoriach doczesności, w wymiarze horyzontalnym¹⁰. Papież Polak uważał zjawisko sekularyzmu za problem naprawdę poważny, wiążący się z uporczywym rozszerzaniem obojętności religijnej i ateizmu, a także dechrystianizacji. Zdaniem św. Jana Pawła II w krajach poddanych sekularyzacji istnieje podatny grunt ideologii sekularyzmu, u podstaw której leży „chęć narzucenia wizji ludzkości bez Boga. Propaguje się [tu] indywidualizm, zrywa podstawową więź między wolnością a prawdą, niszczy oparte na zaufaniu relacje cechujące autentyczne życie społeczne”¹¹.

Sekularyzm przyczynia się ponadto do kryzysu sumienia oraz utraty poczucia grzechu u człowieka. Ten bowiem, żyjąc bez duchowego zaplecza, nie potrafi już łączyć ewangelicznego przesłania z codziennym doświadczeniem. Owo zapomnienie o Bogu prowadzi nie tylko do wewnętrznej pustki, ale też do „porzucenia człowieka”, czego przejawem są m.in. konflikty etniczne, odradzanie się postaw rasistowskich czy napięć międzyreligijnych. Zjawisku sekularyzmu papież Jan Paweł II przypisywał również zeświecczony model małżeństwa i rodziny oraz permissywne ustawodawstwo (dopusz-

⁸ Paweł VI. 1975. *Adhortacja apostolska „Evangeliæ nuntiandi” o ewangelizacji w świecie współczesnym*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana (dalej: EN), nr 55; por. Franciszek. 2022. Homilia podczas niesporów z biskupami, kapłanami, diakonami, osobami konsekrowanymi, seminarzystami i pracownikami duszpasterskimi w Bazylice Notre-Dame de Québec (12.07.2024). <https://www.vatican.va/content/francesco/pl/homilies/2022/documents/20220728-omelia-vespri-quebec.pdf>, 3.

⁹ EN 55; por. Napiórkowski. 2013. „Współczesny sekularyzm a teologia sekularyzacji jako wyzwania dla wiary”, 18–19; Andrzej Ochman. 2020. „Sekularyzacja. Kilka uwag w perspektywie myśli J. Ratzingera – Benedykta XVI”. *Studia Gdańskie* 46: 276.

¹⁰ Por. Jan Paweł II. 1990. *Encyklika „Redemptoris missio” o stałej aktualności posłania misyjnego*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana, nr 11.

¹¹ Jan Paweł II. 2004. *Z nadzieją w sercu głosicie Ewangelię Chrystusa. Przemówienie do biskupów australijskich przybyłych z wizytą ad limina Apostolorum (12.07.2024)*. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/adlimina_australia_26032004.html, nr 2; por. Waldemar Kulbat. 2010. „Nowe koncepcje sekularyzacji w perspektywie teologicznej”. *Łódzkie Studia Teologiczne* 19: 142.

czające m.in. aborcję czy eutanazję), w myśl którego „życie należy uznać za wartościowe tylko w takiej mierze, w jakiej jest ono źródłem przyjemności i dobrobytu”¹².

Podsumowując refleksje na temat istoty sekularyzacji oraz sekularyzmu, należy podkreślić, iż zgodnie ze współczesnym nauczaniem Kościoła katolickiego uprawnione jest pewnego rodzaju oddzielenie *sacrum* od *profanum*, życzliwy rozdział porządku kościelnego („ołtarza”) od tego świeckiego, państwowego („tronu”). Nie oznacza to jednak, że Kościół ma milczeć w sprawach społecznych i politycznych, zwłaszcza wówczas, gdy dotyczą one moralności, ochrony wartości czy ludzkiej godności. Słuszna autonomia świata stworzonego nie oznacza bowiem bierności religii, ale jej zobowiązanie do ujawniania Bożego porządku w świecie doczesnym. Tym bardziej że ów porządek sam Bóg wpisał w prawo naturalne tego stworzonego świata. A zatem poszukując prawdy, ludzie wierzący w Boga oraz niewierzący w Niego powinni dojść do tych samych wniosków normatywnych¹³.

2. Współczesny kształt procesów sekularyzacyjnych w Europie i Polsce

Nie ulega wątpliwości, że tendencje sekularyzacyjne w Europie w drugiej połowie XX stulecia oraz na początku XXI w. postępują w większości krajów, choć dzieje się to w różnym tempie. Można bowiem zauważyć państwa głęboko zsekularyzowane, jak m.in. wschodnie Niemcy, Czechy, Francja oraz niektóre kraje skandynawskie. Z drugiej strony są państwa, gdzie sekularyzacja nie jest aż tak daleko idąca, jak np. Rumunia, Malta czy Polska. Wydaje się, iż zaistniałe tu różnice religijne da się określić za pomocą klasycznego przyporządkowania do chrześcijańskich kultur wyznaniowych. I tak krajom tradycyjnie katolickim w Europie (za wyjątkiem Francji) można przypisać zwykle wyższe wartości, gdy idzie o skalę religijności, niż państwom o ukształtowanym pluralizmie religijnym lub też historycznie protestanckim (jak np. Niemcy, Szwajcaria). Porównanie dokonane z użyciem największych możliwych różnic między europejskimi krajami ukształtowanymi przez tradycję katolicką oraz zdystansowanymi do religii enklawami ateizmu pokazuje mimo wszyst-

¹² Jan Paweł II. 1995. *Encyklika „Evangelium vitae” o wartości i nienaruszalności życia ludzkiego*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana, nr 64; por. Jan Kowalski. 2005. Sekularyzm. W *Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania moralnego*. Red. Janusz Nagórny, Krzysztof Jeżyna, 488–489; Piotr Kieniewicz. 2007. Od sekularyzmu do relatywizmu: Świat bez Boga, światem bez wartości. Perspektywa bioetyczna. W *Wartości moralne w kontekście współczesnego sekularyzmu*. Red. Jerzy Gocko, 131–135.

¹³ Por. Ochman. 2020. „Sekularyzacja. Kilka uwag w perspektywie myśli J. Ratzingera – Benedykta XVI”, 277; Andrzej Derdziuk. 2007. Odrzucanie moralności w imię prawa. W *Wartości moralne w kontekście współczesnego sekularyzmu*. Red. Jerzy Gocko, 13–15.

ko, że nie ma obecnie ani Europy zupełnie bezbożnej, ani też całkowicie bogobojnej¹⁴.

Najnowsze badania statystyczne nie pozostawiają jednak złudzeń, iż współczesna Europa coraz bardziej się sekularyzuje. Przykładowo: w Niemczech w 2022 r. po raz pierwszy w historii liczba chrześcijan spadła poniżej 50% populacji całego kraju. W 2023 r. katolicy stanowili 24%, a ewangelicy 21,9% niemieckiego społeczeństwa. Liczba katolików uczestniczących w niedzielnej Eucharystii wyniosła tam zaledwie 6,2%. Podobnie niskie wyniki, gdy idzie o religijność, obserwuje się m.in. we Francji, Szwajcarii, Wielkiej Brytanii, Belgii, Austrii, Szwecji lub Danii. Nieco lepiej wyglądają te statystyki w Irlandii, Włoszech oraz Hiszpanii, choć w tej ostatniej liczba ateistów, agnostyków i ludzi niewyznających żadnej religii osiągnęła w bardzo krótkim czasie dość wysoki wynik (30%). Wskutek tego Hiszpania znalazła się w czołówce najbardziej zsekularyzowanych państw Europy Zachodniej. Warto dodać, iż wśród krajów tzw. starej Unii znacząco pod względem religijności wyróżniają się zwłaszcza Portugalia oraz Grecja. Podobnie lub lepiej, jeśli chodzi o praktyki religijne, jest też w większości krajów tzw. „nowej Unii” (poza Czechami i Estonią), a zwłaszcza w Rumunii, Chorwacji i Polsce¹⁵.

Trzeba w tym kontekście zaznaczyć, iż obraz religijności mieszkańców Polski w ostatnich latach ulega dość poważnym zmianom, zwłaszcza gdy idzie o ludzi młodych. Wyniki raportu dotyczącego Kościoła katolickiego w Polsce w 2023 r. potwierdzają, że wiara religijna wciąż stanowi istotny element polskiego pejzażu, a Kościół dysponuje tu jednymi z najliczniejszych w Europie siłami apostołskimi (ok. 150 biskupów, blisko 35 tys. księży diecezjalnych i zakonnych oraz niemal 16 tys. sióstr zakonnych). Pomimo to polska religijność różnicuje się w zależności od przynależności pokoleniowej czy środowiska społecznego. Coraz trudniej jest w związku z tym mówić np. o katolickiej pobożności jako o głównym wyznaczniku kulturowej tożsamości Polaka. Z całą pewnością Polska, podobnie jak inne państwa Europy Zachodniej, staje się krajem o bardzo zróżnicowanej reli-

¹⁴ Por. Maik Arnold. 2012. Sekularyzacja w Europie i „causa Polonia”: historyczny przypadek szczególnie czy rodzaj religijnej asertywności? W *Gemeinsame Wege? Transformation in Deutschland und Polen. Wspólne drogi? Transformacja w Niemczech i w Polsce*. Red. Ewa Bojenko-Izdebska, Kamila Mazurek, Weronika Priesmeyer-Tkocz, 277–285. Berlin: Osteuropa Zentrum Berlin Verlag.

¹⁵ Por. Deutsche Bischofskonferenz. 2024. Kirchenstatistik 2023. (18.07.2024). <https://www.dbk.de/presse/aktuelles/meldung/kirchenstatistik-2023>. Episkopat Niemiec opublikował dane statystyczne Kościoła za 2023 r. 2024. (18.07.2024). <https://www.ekai.pl/episkopat-niemiec-opublikowal-dane-statystyczne-kosciola-za-2023-rok>; Jonathan Evans, Chris Baronavski. 2018. How do European countries differ in religious commitment? Use our interactive map to find out (18.07.2024). <https://www.pewresearch.org/short-reads/2018/12/05/how-do-european-countries-differ-in-religious-commitment>; Europa ciągle chrześcijańska? Znamy raport o religijności Zachodu. 2018 (18.07.2024). <https://www.ekai.pl/europa-ciagle-chrzescijanska-znamy-raport-o-religijnosci-zachodu>.

gijności. Znacznemu osłabieniu ulega tu zwłaszcza tzw. katolicyzm kulturowy na rzecz wiary z osobistego wyboru¹⁶.

Owo osłabienie wiary dostrzegalne jest szczególnie w młodym pokoleniu Polaków, które okazało się znacznie mniej odporne na charakterystyczne dla Zachodu nurty sekularyzacyjne. Spada przede wszystkim poziom praktyk religijnych, czego dowodem jest fakt, iż wskaźnik osób uczestniczących w niedzielnej Eucharystii wyniósł w Polsce w 2022 r. średnio 29,5%, podczas gdy np. w 2000 r. praktykowało 47,5% polskich katolików. Należy w tym kontekście podkreślić, iż najgwałtowniej zmniejsza się liczba praktykujących wśród młodych polskich katolików w wieku 18–24 lata. Z badań statystycznych przeprowadzonych w 2022 r. wynika bowiem, że niepraktykujących zupełnie było w tej grupie wiekowej więcej (dokładnie 40%) niż praktykujących regularnie (23%). Warto zaznaczyć, iż ci młodzi ludzie należą do tzw. pokolenia Z (urodzonego między 1995 a 2012 r.), które wydaje się być bardzo podatne na pokusy współczesnej sekularyzacji i sekularyzmu¹⁷. Potwierdza to również fakt drastycznego spadku liczby powołań kapłańskich i zakonnych w Polsce. W ostatnim dwudziestolecu liczba alumnów w seminariach duchownych zmalała bowiem aż czterokrotnie (w 2000 r. formowało się ok. 6,8 tys., podczas gdy w 2023 r. liczba polskich kleryków diecezjalnych i zakonnych wyniosła niespełna 1,7 tys.)¹⁸.

Podsumowując: z całą pewnością zjawisko sekularyzacji i sekularyzmu oraz negatywne tego skutki, widoczne są obecnie w wielu państwach Europy. Polska uchodziła dotychczas na tym tle za kraj dość wyjątkowy. Tymczasem od co najmniej kilku lat można tu zaobserwować stosunkowo szybką sekularyzację oraz zasadniczą rolę zmiany pokoleniowej w tym procesie. Albowiem w grupie

¹⁶ Por. Katolicka Agencja Informacyjna, Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej. 2023. Kościół w Polsce 2023. Raport. Red. Joanna Operacz (20.07.2024). https://www.ekai.pl/wp-content/uploads/2023/09/KAI_Raport_2023.pdf; Marcin Przeciszewski. 2023. Raport „Kościół w Polsce 2023”. (19.07.2024). <https://www.ekai.pl/raport-kosciol-w-polsce-2023>; Urszula Jabłońska, Monika Sieradzka, Agnieszka Rycicka. 2023. Generation Y: Dlaczego młodzi dokonują apostazji? (19.07.2024). <https://www.dw.com/pl/generation-y-dlaczego-m%C5%82odzi-dokonuj%C4%85-apostazji/video-66559766>.

¹⁷ Pokolenie Z (ang. *Generation Z*) to tzw. zoomerzy, post-milenialsi, pokolenie internetowe, czyli kohorta demograficzna urodzona po 1995 r., która jako pierwsza wychowała się we w pełni scyfrzowanym społeczeństwie, w erze smartfonów oraz wszechobecnego dostępu do Internetu. Przedstawiciele pokolenia Z mają technologię niejako we krwi, co pozwala im sprawnie funkcjonować w wirtualnym świecie. Posiadają jednak przez to dość znikome umiejętności społeczne. Uchodzą za pragmatyków, do tego są ambitni, pewni siebie i głodni wiedzy, aczkolwiek brak im stabilizacji. Por. Pokolenie Z. 2024 (19.07.2024). https://pl.wikipedia.org/wiki/Pokolenie_Z.

¹⁸ Por. Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego. 2023. Kościół w liczbach. Annuario Stasticum Ecclesiae in Polonia 2022. Red. Marcin Jewdokimow, Luiza Organek, Wojciech Sadłoń (19.07.2024). <https://iskk.pl/wp-content/uploads/2023/12/annuario-2022.pdf>; Młodzi Polacy odchodzą od Kościoła. Znaczący spadek religijności. 2021 (19.07.2024). <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1009124%2Cmlodzi-polacy-odchodza-od-kosciola-znaczn-y-spadek-religijnosci.html>; Ilu nowych kandydatów do kapłaństwa Polsce? Najnowsze statystyki powołaniowe. 2023. (19.07.2024). <https://www.ekai.pl/ilu-nowych-kandydatow-do-kaplanstwa-polsce-najnowsze-statystyki-powolaniowe>.

polskiej młodzieży sekularyzacja pełzająca zmieniała się w galopującą. Coraz częściej dostrzegalny jest wśród młodych ludzi wyraźny brak potrzeb religijnych oraz zjawisko uniezależniania się moralności od religii. To zaś staje się szczególnym wyzwaniem dla duszpasterzy, katechetów i teologów, w tym również moralistów¹⁹.

3. Joachima Piegsy propozycje wyjścia z kryzysu spowodowanego sekularyzacją i sekularyzmem

Oczywistym jest fakt, iż procesy sekularyzacyjne doprowadziły dziś w wielu krajach Zachodu, w tym i w Polsce, do rozdziału między przekonaniami religijnymi a wiążącymi w społeczeństwie wartościami. Te kwestionowane obecnie i tłumione nieraz przekonania religijne, jak podkreślał niemiecki filozof religii Bernhard Welte (1906–1983), żyją jednak nadal w podświadomości człowieka. Ta podświadoma warstwa jest bowiem w swej istocie religijna, identyfikując się z powszechnym porządkiem i pojmowaniem świata pierwotnego rodzaju. Człowiek w takim ujęciu pozostaje „nieuleczalnie religijny”²⁰. Trzeba tylko właściwie te potrzeby duchowe zabezpieczyć, co najpełniej udaje się czynić, jak zaznacza Sobór Watykański II, poprzez zaufanie Ewangelii Chrystusowej powierzonej Kościołowi²¹.

Próbując przedstawić konkretne postulaty teologicznomoralne, jakie starają się wyjść naprzeciw wyzwaniom płynącym dziś ze strony sekularyzacji i sekularyzmu, warto odwołać się do myśli jednego z ważnych, choć może trochę już zapomnianych, katolickich teologów moralistów, jakim był Joachim Piegsa MSF (1930–2015)²². Twórczo łączył on w swej pracy naukowej i duszpaster-

¹⁹ Por. Centrum Badania Opinii Społecznej. 2022. Dlaczego Polacy odchodzą z Kościoła? Komunikat z badań. Oprac. Mirosława Grabowska (20.07.2024). https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_105_22.PDF; Andrzej Ochman. 2023. Sekularyzacja i przemiany religijności w Polsce po 1989 roku w świetle badań społecznych. W *Wiara i niewiara w Kościół. Wyzwania kryzysu i poszukiwanie dróg jego przezwyciężenia*. Red. Konrad Glombik, 168–171. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.

²⁰ Por. Bernhard Welte. 1977. *Die Würde des Menschen und die Religion. Anfrage an die Kirche in unserer Gesellschaft*. Frankfurt: Knecht Verlag, 55–56.

²¹ Por. GS 41.

²² Ks. prof. dr hab. Joachim Piegsa MSF urodził się w 1930 r. w Fosowskim na Śląsku Opolskim. W 1950 r. wstąpił do Zgromadzenia Misjonarzy Świętej Rodziny, a w 1956 r. otrzymał święcenia kapłańskie. W 1962 r. uzyskał stopień doktora teologii moralnej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Następnie pełnił funkcję wykładowcy oraz rektora seminarium swego zgromadzenia. W 1968 r. wyjechał do Moguncji w Niemczech, gdzie na Uniwersytecie Jana Gutenberga uzyskał w 1970 r. habilitację oraz został profesorem teologii moralnej. W 1977 r. objął katedrę teologii moralnej na Uniwersytecie w Augsburgu, gdzie pracował aż do uzyskania emerytury w 1998 r. Również jako emeryt ks. prof. Piegsa pozostawał aktywny naukowo, prowadząc wykłady, publikując oraz utrzymując kontakty z wieloma teologami moralistami, także z Polski. Zmarł w 2015 r. w Ludwigshafen w Niemczech. Por. Pożegnania: Sp. Ks. Prof. Dr Joachim Piegsa MSF. 2015.

skiej doświadczenia zdobyte zarówno w zniewolonej, komunistycznej Polsce czasów powojennych, jak i w liberalnych Niemczech końca XX stulecia. Dzięki temu refleksje Joachima Piegsy wydają się ciągle bardzo aktualne. Odnosząc się w swych publikacjach do tematu sekularyzacji, kładzie on nacisk przede wszystkim na takie zagadnienia, jak: powrót do Dekalogu, prawdy oraz świadectwa chrześcijańskiego życia²³.

3.1. Powrót do Dekalogu

Ważnym posłannictwem Kościoła we współczesnym świecie, jak wyraźnie przypomina Sobór Watykański II, jest tworzenie mocnego fundamentu wspólnoty ludzi i narodów, co dzieje się zwłaszcza poprzez poznanie prawa Boskiego i naturalnego²⁴. Już św. Paweł podkreślał w jednym ze swych listów, że moralność Dekalogu jest wpisana w ludzkie serca (por. Rz 2,15) oraz dostępna każdemu człowiekowi dobrej woli w jego sumieniu. Dlatego jedynie ów zasadniczy konsens w zakresie elementarnych wartości i praw, które streszcza Dekalog, może zagwarantować, że ludzie na tym świecie będą żyć godnie, sprawiedliwie i w pokoju. Niekiedy jednak pojawia się obawa, że te jednolite i ogólnie obowiązujące zasady moralne mogłyby człowieka ograniczać w jego samostanowieniu. Zdaniem Joachima Piegsy taki pogląd pochodzi zazwyczaj stąd, że etyczne normy utożsamia się tu ze społecznymi wzorcami zachowań określonej kultury. Tymczasem nie istnieje dowolność w zakresie moralności – akcentuje wspomniany teolog moralista. Nie udało się na przestrzeni historii stworzyć jakiejś godnej alternatywy dla mądrości płynącej z objawionego przez Boga i zapisanego na kartach Biblii Dekalogu, który należy wcielać w życie w świetle naczelnego przykazania miłości. Stąd tak ważne i w życiu osobistym, i społecznym, są konkretne zasady moralne lub też normy postępowania, których nie wolno traktować wybiórczo, gdyż naraża to cały „moralny gmach” na zawalenie. Dotyczy to w sposób szczególny lekceważenia pierwszych trzech przykazań odnoszących się do Boga, albowiem religijność, jak słusznie przypomina Piegsa, stanowi fundament moralności. Konsekwentnie więc tam, gdzie brakuje wiary w Boga, cała moralność upada zwykle do poziomu gustu lub mody, stając się przedmiotem dowolności. Wymowny tego przykład dają, niestety, współczesne zsekularyzowane społeczeństwa w wielu krajach Europy²⁵.

(20.07.2024). <https://www.zyciezakonne.pl/wiadomosci/kraj/pozegnania-sp-ks-prof-dr-joachim-piegsa-msf-48833>; Clemens Breuer. 2017. Piegsa, Joachim (20.07.2024). <https://kulturstiftung.org/biographien/piegsa-joachim>.

²³ Por. Joachim Piegsa. 2002. *Człowiek – istota moralna. Religijne podstawy moralności. Wiara – nadzieja – miłość*. T. 2. Tłum. Jerzy Knappik. Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża, 18–32.

²⁴ Por. GS 89.

²⁵ Por. Joachim Piegsa. 1986. „Pluralistische Gesellschaft und Ethik. Auf welche sittlichen Normen können wir uns noch einigen?”. *Theologie der Gegenwart* 29: 83–92; Joachim Piegsa.

3.2. Powrót do prawdy

Drugim postulatem w kontekście wyzwań sekularyzacji i sekularyzmu jest, w ujęciu Joachima Pięgsy, powrót do powszechnie obowiązującej, odwiecznej prawdy. Jeśli bowiem nie ma obiektywnej prawdy, wówczas nie ma też i dobra jako takiego. Istnieje wtedy jedynie dobro indywidualne, czyli dobro dla mnie, które przynosi osobistą korzyść, sprzyjając egoistycznemu nastawieniu w życiu. Widać to nieraz w zsekularyzowanych społecznościach Zachodu, gdzie subiektywne widzenie rzeczywistości poczytuje się jako jedyne właściwe. To zaś prowadzi w konsekwencji do zaburzenia podstaw komunikacji międzyludzkiej oraz dyktatury konsumpcji, interesu, pragmatyzmu, a nawet rozwoju tendencji totalitarnych²⁶. Zdaniem Pięgsy właśnie relatywizacja prawdy, skazanie jej na subiektywizm indywidualnego zdania stanowi właściwy punkt krytyczny dzisiejszego zsekularyzowanego świata. Niejednokrotnie potwierdzał ten pogląd również Joseph Ratzinger – Benedykt XVI, według którego tyrania relatywizmu prowadzi do zlaicyzowania prawdy i wartości chrześcijańskich, czyli odrzucenia fundamentu, jakim jest Bóg, a tym samym prawd transcendentnych. Wskutek tego wpływ chrześcijańskiej etyki i moralności maleje, a wierni albo zupełnie odchodzą od Kościoła, albo też prawdy wiary i moralności traktują wybiórczo²⁷. Niezwykle istotne staje się więc w tym kontekście wskazywanie na Trójjedynego Boga, który doprowadzi wierzących w Niego do całej prawdy, tej zbawiającej i ratującej świat (por. J 16,13). Ważne jest ponadto dawanie świadectwa prawdzie, wszak chrześcijaństwo to nie tylko religia poznania i kontemplacji, lecz również religia działania Bożego oraz ludzkiego²⁸.

2002. *Człowiek – istota moralna. Teologia moralna fundamentalna*. T. 1. Tłum. Stanisław Frącz, Rajmund Bigdoń, Gerard Wenzel. Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża, 226–231; Pięgsa. 2002. *Człowiek – istota moralna. Religijne podstawy moralności*, 22–27.

²⁶ Wyraźnie to zagrożenie dostrzegał św. Jan Paweł II, podkreślając, iż „totalitaryzm rodzi się z negacji obiektywnej prawdy: jeżeli nie istnieje prawda transcendentna, przez posłuszeństwo której człowiek zdobywa swą pełną tożsamość, to nie istnieje też żadna pewna zasada, gwarantująca sprawiedliwe stosunki pomiędzy ludźmi. (...) Jeśli się nie uznaje prawdy transcendentnej, triumfuje siła władzy i każdy dąży do maksymalnego wykorzystania dostępnych mu środków, do narzucenia własnej korzyści czy własnych poglądów, nie bacząc na prawa innych”. Jan Paweł II. 1993. *Encyklika „Veritatis splendor” o niektórych podstawowych problemach nauczania moralnego Kościoła*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana, nr 99; por. Joachim Pięgsa. 1991. „Aspekte der gegenwärtigen Ethikdiskussion in Medien”. *Forum Katholische Theologie* 7: 130–131.

²⁷ Por. Joseph Ratzinger. 1999. *Prawda, wartości, władza. Kiedy społeczeństwo można uznać za pluralistyczne*. Tłum. Grzegorz Sowinski. Kraków: Wydawnictwo Znak; Benedykt XVI. 2005. *Chcemy być Kościołem otwartym na przyszłość. Przemówienie podczas spotkania z biskupami niemieckimi (22.07.2024)*. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/biskupiniem_21082005.html; Józef Warzeszak. 2011. „«Dyktatura» relatywizmu w ujęciu Benedykta XVI”. *Warszawskie Studia Teologiczne* 24 (1): 294.

²⁸ Por. Jan Paweł II. 1994. *Przekroczyć próg nadziei*. Red. Vittorio Messori. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 106; Pięgsa. 2002. *Człowiek – istota moralna. Teologia moralna fundamentalna*, 48; Pięgsa. 2002. *Człowiek – istota moralna. Religijne podstawy moralności*, 27–29.

3.3. Powrót do świadectwa chrześcijańskiego życia

Spotykane dziś w świecie zachodnim przejawy sekularyzacji i sekularyzmu obejmują w swojej genezie rozmaite motywy (np. nieograniczoną wolność człowieka, protest przeciwko złu, krytyczną reakcję wobec religii). Wydaje się jednak, że najważniejszą przyczynę współczesnego nasilenia się tendencji sekularyzacyjnych stanowi po prostu brak autentycznego świadectwa ze strony ludzi wierzących w Boga, a zwłaszcza zgorszenia wynikające z nadużyć kościelnych, popełnianych tak przez niektórych duchownych, jak i wiernych świeckich²⁹.

Bardzo ważnym postulatem zmierzającym do odwrócenia tych negatywnych trendów jest zatem, jak trafnie zauważa Joachim Piegsa, autentyczne świadectwo życia chrześcijańskiego. Chodzi tu o konkretne życie prawdami katolickiej wiary, które chronią przed zagrożeniami płynącymi dziś nieraz z różnych magiczno- ezoterycznych kultów. Nie wolno więc w tym kontekście dopuścić do rozpląnięcia się powierzonego Kościołowi skarbu wiary (łac. *depositum fidei*) w pluralizmie jakichś subiektywnych opinii. Ponadto, jeśli chce się odwrócić zagrożenia współczesnej, zsekularyzowanej kultury, trzeba na powrót odkryć tradycyjne elementy medytacyjne i kontemplacyjne chrześcijaństwa oraz ascezę związaną z tą religią od wieków (m.in. post)³⁰. Symbole i rytuały kościelne (wśród nich sakramenty) są również niezbędne, gdyż modna dziś, racjonalistyczna cywilizacja odznacza się pewnymi lukami w zakresie elementarnych doświadczeń człowieka (jak np. narodziny czy śmierć). Właśnie tutaj, gdzie życie codzienne pozostawia nieraz człowieka bezradnym, aktywność duszpasterska Kościoła może dopomóc mu wejść do bardziej ludzkiego i religijnego świata. Obejmuje to, oczywiście, także łaskę przebaczenia w Chrystusie, gdyż jej pomijanie stanowi rdzeń duchowego kryzysu czasów obecnych. Nie ma dziś bowiem mowy o grzechu, gdyż wielu nie wierzy już w zadośćuczynienie i przebaczenie, jakie może dać człowiekowi tylko Bóg. W końcu Piegsa zwraca uwagę na pilną potrzebę duszpasterskiej obecności Kościoła dla podtrzymania kondycji moralno-duchowej rodziny, której zagraża obecnie tak wiele zgubnych ideologii (m.in. *gender*). Przyszłość ewangelizacji zależy bowiem w dużej mierze od Kościoła domowego (łac. *Ecclesia domestica*), jakim winna być każda chrześcijańska rodzina³¹.

²⁹ Por. Napiórkowski. 2013. „Współczesny sekularyzm a teologia sekularyzacji jako wyzwania dla wiary”, 38.

³⁰ Por. Romano Guardini. 1962. *Sorge um den Menschen*. Würzburg: Werkbund Verlag, 32, 36; Joachim Piegsa. 1983. „Jugend und Moral”. *Münchener Theologische Zeitschrift* 34 (1): 40–41.

³¹ Por. Jan Paweł II. 1981. *Adhortacja „Familiaris consortio” o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana, nr 65; Joseph Ratzinger. 1992. *Zur Gemeinschaft gerufen. Kirche heute verstehen*. Freiburg: Herder Verlag, 140; Joachim Piegsa. 2005. *Małżeństwo sakramentem – rodzina Kościołem domowym*. Tłum. Stanisław Frącz. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 65, 172–173; Piegsa. 2002. *Człowiek – istota moralna. Religijne podstawy moralności*, 29–32.

Konkludując, należy zaznaczyć, iż ów temat ewangelizacji w kontekście zjawiska sekularyzacji oraz sekularyzmu niejednokrotnie akcentuje również dzisiaj papież Franciszek. Jego zdaniem sekularyzacja stanowi zawsze przejaw słabej ewangelizacji. Trzeba więc na pustyniach duchowych XXI stulecia, zrodzonych przez sekularyzm i obojętność, powrócić do pierwszego przepowiadania, sprawić, by poznawano Jezusa. Według Ojca Świętego istotne jest w tym kontekście autentyczne świadectwo oraz braterstwo, dzięki czemu można odkrywać nowe sposoby głoszenia istoty Ewangelii tym, którzy jeszcze nie spotkali Chrystusa, znajdując przestrzenie do słuchania, dialogu i spotkania. Sekularyzacja jest zatem wyzwaniem dla wyobraźni duszpasterskiej oraz okazją do przebudowy życia duchowego w nowe formy, do poszukiwania nowych języków, do zmiany niektórych priorytetów duszpasterskich oraz przejścia do spraw zasadniczych. Biorąc to pod uwagę, można na koniec zaryzykować stwierdzenie, że postulaty papieża Franciszka zgadzają się zasadniczo z refleksjami Joachima Piegsy na temat sekularyzacji współczesnego społeczeństwa i sposobów jej przezwyciężenia³².

* * *

Podsumowując, trzeba stwierdzić, iż z teologicznomoralnego punktu widzenia odpowiedź na sekularyzację oraz sekularyzm z całą pewnością nie może się ograniczać do prostej negacji, krytyki czy potępienia tych zjawisk. Za taką postawą mogłaby kryć się jakaś nostalgia za światem zsakralizowanym, za społeczeństwem minionych czasów, w którym Kościół miał więcej władzy lub znaczenia społecznego. A taka perspektywa byłaby błędna. Widoczne obecnie procesy sekularyzacyjne powinny przede wszystkim mobilizować ludzi wierzących w Boga do ukazywania właściwego rozumienia obecności *sacrum* w tym świecie oraz bronięcia prawdy religijnej właśnie jako prawdy, a nie uprawniania jakiejś instytucji religijnej. Współcześni duchowni nie mogą być w związku z tym „akwizytorami wiary”, ale mają sprawować sakramenty oraz przekazywać Dobrą Nowinę, czyli głosić Jezusa Chrystusa, który daje ludziom zbawienie. Wierni świeccy mają zaś rozpowszechniać Ewangelię w świecie właśnie jako świeccy, czyli np. chrześcijańscy małżonkowie i rodzice wykonujący różne zawody³³.

³² Por. Papież w samolocie: sekularyzacja to przejaw słabej ewangelizacji. 2016. (25.07.2024). <https://episkopat.pl/papiez-w-samolocie-sekularyzacja-to-przejaw-slabej-ewangelizacji>; Franciszek. 2022. Homilia podczas nieспорów z biskupami, kapłanami, diakonami, osobami konsekrowanymi, seminarzystami i pracownikami duszpasterskimi w Bazylice Notre-Dame de Québec, 4; Piegsa. 2002. *Człowiek – istota moralna. Religijne podstawy moralności*, 18–32.

³³ Por. Paweł Mazanka. 2014. „Refleksje o filozoficznych źródłach sekularyzacji i sekularyzmu”. *Studia Nauk Teologicznych PAN* 9: 81; Apostołowie to nie akwizytorzy, a Kościół nie jest

Sekularyzacja może w ten sposób stać się punktem wyjścia do właściwie rozumianej sakralizacji życia, przebiegającej już w nowych warunkach. Takie pozytywne zmiany dokonują się już w niektórych krajach, które uchodzą za mocno zsekularyzowane. Przykładowo: we Francji w czasie Wielkanocy w 2024 r. ochrzczono ponad 7 tys. dorosłych. Liczba ta wzrosła o 31% od Wielkanocy w 2023 r., a katechumenów jest tam aż o 120% więcej niż dekadę wcześniej. Podobnie jest w Wielkiej Brytanii, gdzie w 2024 r. podczas liturgii Wielkiego Piątku katolicka katedra westminsterska w Londynie, która mieści 3 tys. wiernych, była tak przepełniona, że wielu ludzi już do niej nie zdołało wejść. Ów pesymistyczny obraz, jaki wybrzmiewa nieraz w mediach głównego nurtu, wieszczący schyłek wiary religijnej oraz obecności Kościoła w dzisiejszym świecie, wydaje się więc przesadzony i nie do końca prawdziwy. Owszem, dokonują się aktualnie liczne zmiany dotyczące religijności. Wielu ludzi rzeczywiście odchodzi od wiary w Boga i uczestnictwa w życiu Kościoła. Niemniej jednak można też dostrzec elementy ożywienia duchowego – powrót do religii i pogłębienie wiary niektórych, w tym również młodych ludzi. Okazuje się bowiem, że mają oni pragnienie posiadania prawdziwych, autentycznych i odpowiednich przejawów katolicyzmu. Ważne jest dla nich piękno liturgii oraz poczucie przynależności do wspólnoty³⁴. Celne pozostają zatem w tym kontekście opisane wyżej postulaty katolickiego teologa moralisty Joachima Pięsy MSF, aby w reakcji na sekularyzację i sekularyzm powrócić przede wszystkim do Dekalogu, do obiektywnej prawdy oraz autentycznego świadectwa chrześcijańskiego życia.

References

Apostołowie to nie akwizytorzy, a Kościół nie jest od ratowania planety – podkreślili uczestnicy debaty Opoki. 2024. (25.07.2024). <https://opoka.org.pl/News/Polska/2024/apostolowie-to-nie-akwizytorzy-wiary-a-rola-kosciola-nie-jest>.

Arnold Maik. 2012. Sekularyzacja w Europie i „causa Polonia”: historyczny przypadek szczególny czy rodzaj religijnej asertywności? W *Gemeinsame Wege? Transformation in Deutschland und Polen. Wspólne drogi? Transformacja w Niemczech i w Polsce*. Red. Ewa Bojenko

od ratowania planety – podkreślili uczestnicy debaty Opoki. 2024. (25.07.2024), <https://opoka.org.pl/News/Polska/2024/apostolowie-to-nie-akwizytorzy-wiary-a-rola-kosciola-nie-jest>.

³⁴ Por. Wzrost liczby chrztów dorosłych we Francji stałą tendencją ostatnich lat. 2024. (25.07.2024). <https://www.ekai.pl/wzrost-liczby-chrztow-doroslych-we-francji-stala-tendencja-ostatnich-lat>; Dlaczego w potopie laicyzacji nadal są nawrócenia?. 2024. (25.07.2024). <https://www.ekai.pl/dlaczego-w-potopie-laicyzacji-nadal-sa-nawrocenia>; Kanada – młodzi katolicy częściej praktykują swą wiarę. 2024. (25.07.2024). <https://www.ekai.pl/kanada-mlodzi-katolicy-czesciej-praktykuja-swa-wiare>.

- Izdebska, Kamila Mazurek, Weronika Priesmeyer-Tkocz, 277–285. Berlin: Osteuropa Zentrum Berlin Verlag.
- Benedykt XVI. 2005. Chcemy być Kościołem otwartym na przyszłość. Przemówienie podczas spotkania z biskupami niemieckimi (22.07.2024). https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/biskupiniem_21082005.html.
- Benedykt XVI. 2008. Sekularyzacja jest trudną próbą dla Kościoła. Przemówienie do uczestników zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Kultury (12.07.2024). https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/kultura_sek_08032008.html.
- Breuer Clemens. 2017. Piegsa, Joachim (20.07.2024). <https://kulturstiftung.org/biographien/piegsa-joachim>.
- Centrum Badania Opinii Społecznej. 2022. Dlaczego Polacy odchodzą z Kościoła? Komunikat z badań. Oprac. Mirosława Grabowska (20.07.2024). https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_105_22.PDF.
- Derdziuk Andrzej. 2007. Odrzucanie moralności w imię prawa. W *Wartości moralne w kontekście współczesnego sekularyzmu*. Red. Jerzy Gocko, 13–26. Lublin: Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego.
- Deutsche Bischofskonferenz. 2024. Kirchenstatistik 2023. (18.07.2024). <https://www.dbk.de/presse/aktuelles/meldung/kirchenstatistik-2023>.
- Dlaczego w potopie laicyzacji nadal są nawrócenia?. 2024. (25.07.2024). <https://www.ekai.pl/dlaczego-w-potopie-laicyzacji-nadal-sa-nawrocenia>.
- Dr Janusz Ostrowski: Paradoxy sekularyzacji – emancypacja i powrót teologii z wciąż uciekającą krytyką Hansa Blumenberga w tle. 2018. (12.07.2024). <https://teologiapolityczna.pl/dr-janusz-ostrowski>.
- Episkopat Niemiec opublikował dane statystyczne Kościoła za 2023 rok. 2024. (18.07.2024). <https://www.ekai.pl/episkopat-niemiec-opublikowal-dane-statystyczne-kosciola-za-2023-rok>.
- Europa ciągle chrześcijańska? Znamy raport o religijności Zachodu. 2018. (18.07.2024). <https://www.ekai.pl/europa-ciagle-chrzescijanska-znamy-raport-o-religijnosci-zachodu>.
- Evans Jonathan, Baronavski Chris. 2018. How do European countries differ in religious commitment? Use our interactive map to find out (18.07.2024). <https://www.pewresearch.org/short-reads/2018/12/05/how-do-european-countries-differ-in-religious-commitment>.
- Franciszek. 2022. Homilia podczas nieszpórów z biskupami, kapłanami, diakonami, osobami konsekrowanymi, seminarzystami i pracownikami duszpasterskimi w Bazylice Notre-Dame de Québec (12.07.2024). <https://www.vatican.va/content/francesco/pl/homilies/2022/documents/20220728-omelia-vespri-quebec.pdf>.
- Głombik Konrad. 2007. Sekularyzm w rozumieniu Benedykta XVI. W *Wartości moralne w kontekście współczesnego sekularyzmu*. Red. Jerzy Gocko, 103–124. Lublin: Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego.
- Gocko Jerzy. 2007. Wprowadzenie. W *Wartości moralne w kontekście współczesnego sekularyzmu*. Red. Jerzy Gocko, 9–11. Lublin: Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego.

- Guardini Romano. 1962. *Sorge um den Menschen*. Würzburg: Werkbund Verlag.
- Ilu nowych kandydatów do kapłaństwa Polsce? Najnowsze statystyki powołaniowe. 2023. (19.07.2024). <https://www.ekai.pl/ilu-nowych-kandydatow-do-kaplanstwa-polsce-najnowsze-statystyki-powolaniowe>.
- Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego. 2023. Kościół w liczbach. *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia 2022*. Red. Marcin Jewdokimow, Luiza Organek, Wojciech Sadłoń (19.07.2024). <https://iskk.pl/wp-content/uploads/2023/12/annuario-2022.pdf>.
- Kanada – młodzi katolicy częściej praktykują swą wiarę. 2024. (25.07.2024). <https://www.ekai.pl/kanada-mlodzi-katolicy-czesciej-praktykuja-swa-wiare>.
- Jabłońska Urszula, Sieradzka Monika, Rycicka Agnieszka. 2023. *Generation Y: Dlaczego młodzi dokonują apostazji?* (19.07.2024). <https://www.dw.com/pl/generation-y-dlaczego-m%C5%82odzi-dokonuj%C4%85-apostazji/video-66559766>.
- Jan Paweł II. 1981. *Adhortacja „Familiaris consortio” o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II. 1990. *Encyklika „Redemptoris missio” o stałej aktualności posłania misyjnego*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II. 1994. *Przekroczyć próg nadziei*. Red. Vittorio Messori. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Jan Paweł II. 1993. *Encyklika „Veritatis splendor” o niektórych podstawowych problemach nauczania moralnego Kościoła*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II. 1995. *Encyklika „Evangelium vitae” o wartości i nienaruszalności życia ludzkiego*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II. 2004. *Z nadzieją w sercu głosicie Ewangelię Chrystusa. Przemówienie do biskupów australijskich przybyłych z wizytą ad limina Apostolorum* (12.07.2024). https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/adlimina_australia_26032004.html.
- Katolicka Agencja Informacyjna, Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej. 2023. *Kościół w Polsce 2023. Raport*. Red. Joanna Operacz (20.07.2024). https://www.ekai.pl/wp-content/uploads/2023/09/KAI_Raport_2023.pdf.
- Kieniewicz Piotr. 2007. *Od sekularyzmu do relatywizmu: świat bez Boga, światem bez wartości. Perspektywa bioetyczna*. W *Wartości moralne w kontekście współczesnego sekularyzmu*. Red. Jerzy Gocko, 131–142. Lublin: Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego.
- Kowalski Jan. 2005. *Sekularyzm*. W *Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania moralnego*. Red. Janusz Nagórny, Krzysztof Jeżyński, 488–490. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne Polwen.
- Ks. prof. Tomáš Halík: *Sekularyzacja nie jest diabolicznym wyzwaniem śmierci chrześcijaństwa*. 2023. (12.07.2024). <https://www.ekai.pl/ks-prof-tomas-halik-sekularyzacja-nie-jest-diabolicznym-wyzwaniem-smierci-chrzescijanstwa>.
- Kučko Wojciech. 2019. „Wpływ Reformacji na rozumienie moralności”. *Studia Gdańskie* 45: 173–190.

- Kulbat Waldemar. 2010. „Nowe koncepcje sekularyzacji w perspektywie teologicznej”. *Łódzkie Studia Teologiczne* 19: 177–144.
- Marczewski Marek, Mariański Janusz. 2012. Sekularyzacja. W *Encyklopedia Katolicka*. T. 17. Red. Edward Gigilewicz, 1374–1377. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Mazanka Paweł. 2014. „Refleksje o filozoficznych źródłach sekularyzacji i sekularyzmu”. *Studia Nauk Teologicznych PAN* 9: 55–83.
- Młodzi Polacy odchodzą od Kościoła. Znaczący spadek religijności. 2021. (19.07.2024). <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1009124%2Cmlodzi-polacy-odchodza-od-kosciola-znacznym-spadek-religijnosci.html>.
- Mroczkowski Ireneusz. 2005. Autonomia moralna. W *Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania moralnego*. Red. Janusz Nagórny, Krzysztof Jeżyna, 72–74. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne Polwen.
- Napiórkowski Andrzej. 2013. „Współczesny sekularyzm a teologia sekularyzacji jako wyzwania dla wiary”. *Teologia Praktyczna* 14: 17–39
- Ochman Andrzej. 2020. „Sekularyzacja. Kilka uwag w perspektywie myśli J. Ratzingera – Benedykta XVI”. *Studia Gdańskie* 46: 273–285.
- Ochman Andrzej. 2023. Sekularyzacja i przemiany religijności w Polsce po 1989 roku w świetle badań społecznych. W *Wiara i niewiara w Kościół. Wyzwania kryzysu i poszukiwanie dróg jego przezwyciężenia*. Red. Konrad Glombik, 151–179. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.
- Papież w samolocie: sekularyzacja to przejaw słabej ewangelizacji. 2016. (25.07.2024). <https://episkopat.pl/papiez-w-samolocie-sekularyzacja-to-przejaw-slabej-ewangelizacji>.
- Paweł VI. 1975. *Adhortacja apostolska „Evangelii nuntiandi” o ewangelizacji w świecie współczesnym*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Piegsa Joachim. 1983. „Jugend und Moral”. *Münchener Theologische Zeitschrift* 34 (1): 37–48.
- Piegsa Joachim. 1986. „Pluralistische Gesellschaft und Ethik. Auf welche sittlichen Normen können wir uns noch einigen?”. *Theologie der Gegenwart* 29: 83–92.
- Piegsa Joachim. 1991. „Aspekte der gegenwärtigen Ethikdiskussion in Medien”. *Forum Katholische Theologie* 7: 128–131.
- Piegsa Joachim. 2002. *Człowiek – istota moralna. Teologia moralna fundamentalna*. T. 1. Tłum. Stanisław Frącz, Rajmund Bigdóń, Gerard Wenzel. Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża.
- Piegsa Joachim. 2002. *Człowiek – istota moralna. Religijne podstawy moralności. Wiara – nadzieja – miłość*. T. 2. Tłum. Jerzy Knappik. Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża.
- Piegsa Joachim. 2005. *Małżeństwo sakramentem – rodzina Kościołem domowym*. Tłum. Stanisław Frącz. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.
- Pokolenie Z. 2024. (19.07.2024). https://pl.wikipedia.org/wiki/Pokolenie_Z.
- Pożegnania. Śp. Ks. Prof. Dr Joachim Piegsa MSF. 2015. (20.07.2024). <https://www.zyciezakonne.pl/wiadomosci/kraj/pozegnania-sp-ks-prof-dr-joachim-piegsa-msf-48833>.
- Przeciszewski Marcin. 2023. Raport „Kościół w Polsce 2023” (19.07.2024). <https://www.ekai.pl/raport-kosciol-w-polsce-2023>.

- Ratzinger Joseph. 1992. *Zur Gemeinschaft gerufen. Kirche heute verstehen*. Freiburg: Herder Verlag.
- Ratzinger Joseph. 1999. *Prawda, wartości, władza. Kiedy społeczeństwo można uznać za pluralistyczne*. Tłum. Grzegorz Sowinski. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Reformacja – początek sekularyzacji Europy? Rozmowa z prof. Grzegorzem Kucharczykiem. 2022. (12.07.2024). <https://nlad.pl/reformacja-poczatek-sekularyzacji-europy-rozmowa-z-prof-grzegorzem-kucharczykiem>.
- Sobór Watykański II. 1965. Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*. W Sobór Watykański II. 2008². *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst łacińsko-polski. Nowe tłumaczenie*, 824–981. Poznań: Pallottinum.
- Warzeszak Józef. 2011. „Dyktatura» relatywizmu w ujęciu Benedykta XVI”. *Warszawskie Studia Teologiczne* 24 (1): 291–322.
- Welte Bernhard. 1977. *Die Würde des Menschen und die Religion. Anfrage an die Kirche in unserer Gesellschaft*. Frankfurt: Knecht Verlag.
- Wzrost liczby chrztów dorosłych we Francji stałą tendencją ostatnich lat. 2024. (25.07.2024). <https://www.ekai.pl/wzrost-liczby-chrztow-doroslych-we-francji-stala-tendencja-ostatnich-lat>.